

ARTYKUŁY

KLIO. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym

PL ISSN 1643-8191, t. 22 (3)/2012, s. 3–28

P.J. Rhodes

(Durham)

Tezeusz Demokrata^{*}

Portyk, który wzniesiono na tyłach poprzedniego [tzn. Portyku Królewskiego], ma malowidła przedstawiające tzw. dwunastu bogów, a na tylnej ścianie namalowany jest Tezeusz, Demokracja i Demos. To malowidło świadczy w sposób oczywisty, że Tezeusz stanąwszy na czele państwa zaprowadził równość obywatelską. Niezależnie od tego, utrwaliło się powszechne przekonanie, jakoby Tezeusz miał przekazać ludowi władzę zwierzchnią nad państwem i że od tego czasu utrzymywał się ustrój demokratyczny aż do chwili, gdy Pizystrat, dokonawszy zamachu stanu, wprowadził tyranię. Inne jeszcze baśnie opowiadają ludzi, którzy, nie mogąc zapoznać się z prawdziwą historią, wszystko to, czego się dowiedzieli w dzieciństwie z chórów i tragedii, od razu uważają za wiarygodne. Przekazano także pamięci potomnych wiadomość, jakoby po śmierci Menesteusa władza królewska aż do czwartego pokolenia przetrwała w rodzie Tezeusza.

---

* Artykuł został przygotowany w celu wygłoszenia na Uniwersytecie Gdańskim w ramach cyklu wykładów poświęconych mitologii. Przedstawiłem go również na Uniwersytetach w Toruniu, Erlangen–Nürnberg i Erfurcie. Dziękuję prof. N. Sekundzie z Gdańska, prof. D. Musiał z Torunia, prof. B. Dreyerowi z Erlangen, prof. Brodersenowi z Erfurtu oraz wszystkim ich kolegom i studentom, także tym, których odwiedziłem, ale którym przedstawiałem inne zagadnienia w Warszawie i Krakowie w czerwcu 2011 r. Dziękuję dr. M. Pawlakowi za przygotowanie polskiego przekładu. Wszystkie daty odnoszą się do czasów przed naszą erą.

Pauzaniusz podzielał oburzenie Tukidydesa na ludzi, którzy nie znają prawdy historycznej¹. Cytowany fragment dotyczy wzniesionego pod koniec V wieku w północno-zachodniej części ateńskiej agory Portyku Zeusa, który około połowy IV wieku ozdobił malowidłami Eufranor². Krytykowaną przez Pauzaniusza wersję, jakoby Tezeusz ustanowił w Atenach demokrację, która przetrwała aż do tyranii Pizystrata, znajdujemy również w napisanej między 342 a 339 r *Mowie panatenańskiej* Izokratesa (XII, 126–133).

Opowieści te łączą Tezeusza w szczególny sposób z północno-wschodnią częścią Attyki. Wspomina o nim też Homer, a malarstwo wazowe oraz poezja wskazują, że postać Tezeusza była dobrze znana w VII wieku. Od chwili powstania jego legendy był łączony z Heraklesem i przedstawiany jako jego niedorycki odpowiednik. Ateńskie malarstwo wazowe sugeruje, że dopiero pod koniec VI w. Tezeusz zastąpił Heraklesa w roli najbardziej popularnego ateńskiego herosa³. Drobiazgowa analiza wszystkich elementów tej legendy nie jest konieczna dla moich dalszych rozważań, wystarczy jeśli przedstawię wątek Tezeusza jako króla i to, czego miał w tej roli dokonać.

Matką Tezeusza była pochodząca z Trojzeny Ajtra, ojcem zaś, według różnych wersji, albo król Aten Ajgeus, albo Posejdon. Bohater wychował się w Trojzenie, a Ajgeus rozpoznał w nim syna dopiero, kiedy Tezeusz przybył do Aten po całej serii nadzwyczajnych przygód. Tezeusz przejął władzę po samobójczej śmierci ojca, do której sam się przyczynił, albowiem wracając z Krety po zabiciu Minotaura zapomniał wywiesić biały żagiel – symbol dobrych wieści⁴. Tezeuszowi, jako królowi, przypisywano dwa osiągnięcia, na których chciałbym się skoncentrować. Mam tu na myśli synojkizm oraz stworzenie czegoś w rodzaju protodemokracji.

¹ Tukidydes, I, 20.

² Pauzaniusz, I, 3. 3 (tłum. J. Niemirska-Pliszczyńska). Data bitwy pod Mantinę (362 r.) stanowi *terminus post quem*, a bitwa pod Cheroneją (338 r.) najprawdopodobniej wyznacza *terminus ante quem*. Ruschenbusch datuje malowidło na ok. 340 r. ponieważ został na nim przedstawiony Tezeusz (Ruschenbusch, 1958, s. 398–424, zwłaszcza s. 418, przypis 74); propozycję tę skorygowała nieco Humble, która datuje powstanie malowidła na 343/2 r., tzn. na schyłek wpływów Eubulosa (Humble 2008, s. 347–366).

³ Na temat rozwiniętej wersji legendy zob. np. Plutarch, *Tezeusz*. Proces jej powstawania: Edwards 1970, s. 25–50; Brommer 1973³, s. 1–209 i 201–258; Boardman 1972, s. 57–72; Webster 1972, s. 82–90, 252–253; Walker 1995, s. 3–33. Wśród badaczy, którzy wskazują na związek z Pizystratydami należy wymienić: Connor 1970, s. 143–174, zwłaszcza 144–150.

⁴ Plutarch, *Tezeusz*, 3–12; 15–22.

Kwestia pierwsza – *synoikismos*. Według najbardziej rozpowszechnionej wersji legendarnych dziejów Aten, pierwszy król Kekrops rozmieścił mieszkańców Attyki w dwunastu miastach⁵. W późniejszym okresie, jego syn Pandion, po tym jak został wygnany z Aten przez potomków swego wuja Mentiona, został królem Megary. Gdy zmarł, jego synowie wygnali z kolei Mentionidów i dokonali podziału królestwa Aten–Megary. Według innej wersji tej historii, to właśnie Pandion przyłączył Megarę do Aten, a następnie sam podzielił królestwo między swych synów. Najstarszy Ajgeus otrzymał Ateny wraz z otaczającą miasto równiną, Pallasowi przypadło wybrzeże, a Lykos otrzymał Diakrię, czyli północno-wschodnią część Attyki (co jest antycypacją podziału znanego z VI w.). Nisos otrzymał Megarę⁶. Kres tych podziałów nastąpił, gdy Ajgeus wypędził Lykosa, a Tezeusz, już jako uznany syn Ajgeusa, pokonał Pallasę. W ten sposób Attyka stała się jednym królestwem ponownie rządzonym z Aten. Nisos został pokonany przez Minosa, który zdobył Megarę⁷. Przyjmuje się, że dawny podział Attyki na 12 miast, przetrwał ten okres zaburzeń.

Najstarszym źródłem informacji na temat synojkizmu jest dzieło Tukidydesa. Zdaniem piszącego w V w. historyka, aż do czasów panowania Tezeusza:

ludność Attyki stale mieszkała w gminach, z których każda miała swe osobne prytanejon i archontów, jedynie w chwili niebezpieczeństwa schodzili się na wspólne narady do króla, zresztą rządzą i radzili oddzielnie, niektóre zaś gminy prowadziły nawet wojny między sobą, jak Eleuzyńczycy z Eumoloposem przeciw Erechteusowi. Kiedy panowanie objął Tezeusz, człowiek mądry i możny, uporządkował kraj, przede wszystkim zaś rozwiązał rady gminne, usunął oddzielnych archontów i ośrodek życia przeniósł do dzisiejszego miasta Aten: tutaj ustanowił jedną radę i jeden prytanejon dla wszystkich. Pozwolił im prowadzić dotychczasowy tryb życia, ale zmusił do uznania Aten za jedyne wspólne państwo; dzięki temu, wchłonawszy wszystko, Ateny szybko wzrosły, a Tezeusz przekazał je następnym pokoleniom jako wielkie miasto; na pamiątkę tego jeszcze do dziś dnia obchodzą

⁵ Philochoros, *FGrH* 328 F 94 (Strabo 397/9. 1. 20 w odniesieniu do tego podziału używa określenia *synoikizein*); Tukidydes, 2. 15. 1; Kekrops: Tukidydes 2. 15. 1; dwanaście miast pojawia się również w *Marmor Parium*, *FGrH* 239 A 20.

⁶ Apollodoros, *Biblioteka*, 3. 2–5–206; alternatywna wersja: Sofokles, Fr. 872 Nauck² (Strabo 392/9. 1. 6).

⁷ Lykos: Herodot, 1. 173. 3; Pallas: Plutarch, *Tezeusz*, 13; Nisos: Apollodoros, *Biblioteka*, 3. 209–211.

Ateńczycy państwowe święto na cześć bogini [czyli Ateny], zwane Synoikia [...] Ateńczycy przez długi czas mieszkali na wsi i zarządzili się samodzielnie. Nawet po synojkizmie większość z nich zarówno w dawnych, jak i w nowszych czasach, aż do obecnej wojny [tzn. wojny peloponeskiej], z przyzwyczajenia mieszkała na wsi z całymi rodzinami; dlatego niełatwo przychodziła im przeprowadzka (2, 15; 2, 16, tłum. K. Kumaniecki).

Tukidydes rozpatrywał przede wszystkim synojkizm polityczny, dzięki któremu cała władza została skoncentrowana w ateńskiej *polis*⁸. Nie rozpatrywał tego zjawiska od strony fizycznej, tzn. przenoszenia się ludności z dotychczasowych siedzib do Aten lub w okolice miasta. Zauważył jednak, że ponieważ większość Ateńczyków nadal żyła w swych tradycyjnych domach rozsianych w różnych częściach Attyki, to przenosząc się do miasta w obliczu spartańskiej inwazji „każdemu się zdawało, że opuszcza własną polis” (2, 15; 2, 16).

W przeciwieństwie do Ateńczyków żyjących w epoce klasycznej, wiemy dzisiaj, że przejście od epoki brązu do czasów archaicznych i klasycznych nie odbywało się w warunkach ciągłego rozwoju. Po epoce brązu nastąpiły wieki ciemne, choć nie tak ciemne, jak sądzono jeszcze pół wieku temu. Był to jednak okres, na którego temat mamy mało dostępnych informacji, w którym mniejsza liczba ludności prowadziła prymitywniejsze życie niż w epoce mykeńskiej. Niezależnie od tego jak wyglądała polityczna organizacja Attyki w czasach mykeńskich, nie przetrwała ona w niezmiennym stanie do epoki archaicznej. Najprawdopodobniej same Ateny były przez cały ten czas zamieszkałe, czego jednak nie da się powiedzieć o innych ośrodkach w Attyce. Zasiedlenie Attyki w epoce archaicznej było efektem ekspansji z Aten pod koniec wieków ciemnych⁹.

Możliwa do odtworzenia historia Aten w epoce archaicznej rozpoczyna się od Kylona, Drakona i Solona, a więc pod koniec VII i w VI wieku. W tym okresie ludność zamieszkiwała rozmaite osiedla rozrzucone w Attyce, między którymi istniały różne lokalne powiązania i zależności, jednak tylko Ateny były *polis*, siedzibą instytucji, i tylko one wysuwały pretensje do władzy nad całą Attyką. Tyrania Pizystrata w Atenach to nic innego jak przejęcie władzy

⁸ Nie wszyscy autorzy czynili podobnie. Na temat przesiedlania ludności do Aten zob. Plutarch, *Tezeusz*, 24. 1.

⁹ Roebuck 1974, s. 485–493, zwłaszcza 488–9; Roebuck 1979, s. 88–89; Snodgras 1977, s. 16–21; na temat wątpliwości dotyczących ciągłości zamieszkiwania Attyki por. Diamant 1982, s. 38–47.

nad miastem przez jednego z *hyperakrioi*, człowieka pochodzącego spoza gór otaczających główną równinę ateńską, na której żyła większość rodzin pełniących ważną funkcję w sprawach miasta¹⁰. Tyrania miała wzmocnić Ateny i jednocześnie przyczynić się do osłabienia mniejszych miejscowości. Rządy tyrana były niekorzystne dla innych rodzin arystokratycznych oraz dla władzy, jaką rodziny te posiadały w lokalnych społecznościach. Konkretnym przykładem tego zjawiska było powołanie przez Pizystrata *dikastai kata demous*, czyli urzędników wysyłanych z Aten do mniejszych miejscowości z zadaniem rozstrzygnięcia sporów na miejscu. Wcześniej tego typu sprawy były rozwiązywane prawdopodobnie przez lokalnych arystokratów¹¹.

Po upadku tyrani rywalizacja Klejstenesa z Isagorasem zakończyła się stworzeniem przez Klejstenesa nowej organizacji wspólnoty obywatelskiej, podzielonej teraz na *phylai*, *trittyes* i demy. Precedensów dla takiego podziału można szukać w Sparcie, gdzie *Wielka Rhetra* połączyła doryckie fyle z lokalnymi *obai*¹², oraz w Koryncie, gdzie doryckie fyle zostały zastąpione ośmioma nowymi fylami, najprawdopodobniej po upadku tyranii Kypselidów¹³. Jednak rozmiary Attyki pozwoliły Klejstenesowi na stworzenie szczególnie złożonej organizacji: lokalne osiedla stały się demami, demy zgrupowano w *trittyes* (trzy fyle?), niekiedy w sposób naturalny, niekiedy zaś nie, *trittyes* natomiast zostały przypisane do 10 fyl w taki sposób, że każda fyla zawierała jedną *trittys* z każdego z trzech regionów Attyki¹⁴. Jednym ze skutków tego podziału była kontynuacja procesu centralizacji rozpoczętego jeszcze w okresie tyranii, przez „wymieszanie” ludności oraz rozbicie starych powiązań¹⁵. Kolejnym skutkiem było wzmocnienie lokalnych więzi. Wprawdzie wszystkie fyle i części *trittyes* były sztucznymi tworem, to jednak demy, o ile wiemy, były naturalnymi lokalnymi jednostkami, które wcześniej funkcjonowały jako centra zamieszkania, natomiast teraz otrzymały osobowość instytucjonalną i ważną rolę do odegrania w państwie ateńskim. Jeśli chcemy odpowiedzieć na pytanie, dlaczego Klejste-

¹⁰ Herodot, 1. 59; Pizystrat pochodził z miejscowości Brauron leżącej na wschodnim wybrzeżu Attyki (Platon, *Hipparch* 228 B 4–5; Plutarch, *Solon*, 10. 3); użyte przez Herodota określenie *hyperakrioi* jest bardziej prawdopodobne niż *Diakrioi* z *Ustroju politycznego Aten*, 13. 4 czy z późniejszych prac.

¹¹ *Ustrój polityczny Aten*, 16. 5.

¹² Plutarch, *Likurg*, 6. 2–3.

¹³ Nic. Dam. *FGrH* 90 F 60. 1–2.

¹⁴ *Ustrój polityczny Aten*, 21. 4; na temat podziału zob. Traill 1975.

¹⁵ *Ustrój polityczny Aten*, 21. 2. Organizację ustanowioną przez Klejstenesa po tym właśnie kątem rozpatruje Lewis 1963, s. 22–40 = Lewis 1997, 1997, s. 77–98.

nes, proponując nową organizację, zdobył większą popularność niż jego rywal Isagoras, to najbardziej prawdopodobna odpowiedź sprowadza się do uznania, że Klejstenes zaproponował obywatelom nową formę organizacji władz na szczeblu lokalnym i na szczeblu całej *polis*¹⁶.

Pora wrócić do Tezeusza. Wiadomo, że nazwy fyl pochodziły od imion herosów. Wyboru miała rzekomo dokonać wyrocznia delficka z dłuższego wykazu postaci. Wśród wybranych znalazły się imiona czterech legendarnych królów Aten, m.in. Ajgeusa, ojca Tezeusza oraz Akamasa, syna Tezeusza, który jednak nie został po nim królem. Nie znalazło się wśród nich imię samego Tezeusza¹⁷. Wyżej wspomniałem, że Tezeusz pod koniec VI w. najprawdopodobniej zastąpił Heraklesa w roli najbardziej popularnego ateńskiego herosa. Zwykle dopatrywanie się związku między ważnymi wydarzeniami z historii politycznej a przemianami innego rodzaju jest niebezpieczne, wydaje się jednak, że w tym przypadku o takim związku można mówić. Legendarny synojkizm jest czymś oczywistym w *Katalogu okrętów* w *Iliadzie*, skoro kontyngent z Atyki został przypisany jedynie Atenom. Również święto *synoikia* wywodzi się przypuszczalnie z czasów sprzed Klejstenesa, ponieważ ofiary były składane przez jedną z czterech starych fyl¹⁸. Posiadanie historii, która wyjaśniała dlaczego Ateńczycy żyli w wielu osiedlach, ale wszystkie te osiedla stanowiły część jednej wielkiej *polis*, było wygodne, szczególnie dla Klejstenesa. Jeżeli nawet Tezeuszowi przypisywano likwidację lokalnych władz, podczas gdy Klejstenes stworzył nową formę samorządu lokalnego, to jednak sądzę, że Klejstenes mógł powoływać się na rzekomy synojkizm Tezeusza jako precedens dla swojej organizacji Aten, w której demy stały się elementami dużej *polis*. W takiej sytuacji nadawanie imienia Tezeusza jednej z fyl byłoby niewłaściwe, ponieważ był on herosem Aten jako całej struktury. Właściwe było natomiast włączenie jego ojca i jednego z synów w poczet herosów poszczególnych fyl¹⁹.

Wprawdzie Walker powątpiewa w istnienie szczególnego związku z Klejstenesem, to jednak uważa synojkizm Tezeusza za precedens dla późniejszego

¹⁶ O większej popularności Klejstenesa wspomina Herodot (5. 66. 2, 69. 2) oraz *Ustrój polityczny Aten*, 20. 1–2; samorząd lokalny: Headlam, 1891, s. 165–168.

¹⁷ *Ustrój polityczny Aten*, 21. 6. Herosi to: Erechteus, Ajgeus, Pandion, Leos, Akamas, Oeneus, Kekrops, Hippothon, Ajax, Antiochus.

¹⁸ Katalog okrętów: Homer, *Il.* 2. 546–556; *Synoecia* zob. Parker 1996, s. 13–14, 112–113.

¹⁹ Connor 1970, s. 150; Kearns 1988, s. 80–91, 117–119. Walker (1995, s. 54) komentuje ustanowienie przez Klejstenesa nowej *polis*, ale powątpiewa w istnienie jakiegoś szczególnego związku między Pizystratem lub Klejstenesem a Tezeuszem (s. 46–47).

rozwiązania. Wzmianka Tukidydesa o przeprowadzonym przez Tezeusza synojkizmie pojawia się w miejscu, w którym historyk wspomina właśnie o synojkizmie fizycznym. Doszło do niego na początku wojny peloponeskiej, gdy Perykles nakazał Ateńczykom przenieść się do chronionych murami Aten i Pireusu. Decyzja ta była logicznym dopełnieniem morskiej polityki Temistoklesa, ufortyfikowania Pireusu oraz wzniesienia około połowy stulecia długich murów, które uczyniły z Aten niemalże wyspę²⁰. Walker stwierdza, że „Thucydides seems to approve of Themistocles and Pericles”, ale „seems to wonder whether the path of glory was really the best one for Athens in the long run, [...] whether even the synoecism of Theseus might not have been gained at too high a price”. Uważam, że Walker ma rację uznając postępowanie Temistoklesa i Peryklesa za naśladowanie Tezeusza, wątpię jednak w słuszność dalszej części jego sądu. Tukidydes miał wystarczająco wiele ludzkich odczuć, aby bez trudu dostrzec tragedię tych wszystkich, którzy musieli opuścić rodzinne domy. Jednocześnie jednak Tezeusz, Temistokles oraz Perykles to trzy z czterech postaci, które Tukidydes chwalił jako *xynetos*, „inteligentnych”²¹. Jasne jest dla mnie, że podziwiał Temistoklesa i Peryklesa oraz że uznał politykę prowadzoną przez Peryklesa w czasie wojny (lub przynajmniej to, co uważał za politykę Peryklesa) za słuszną²². Nie dostrzegam zatem u antycznego autora krytycyzmu, który widzi Walker.

W ciągu V w. Tezeusz stał się niekwestionowanym ateńskim herosem, niezależnie od tego, czy widziano w nim poprzednika Klejstenesa, czy też nie. Jednym z jego legendarnych dokonań było schwywanie byka, który przysparzał nieszczęść ludności mieszkającej w okolicach Maratonu²³. Wierzono również, że Tezeusz ukazał się w czasie bitwy pod Maratonem, aby pomóc Ateńczykom. Postać Tezeusza znalazła się na malowidle przedstawiającym uczestników bitwy pod Maratonem, umieszczonym w Malowanym Portyku. Posąg Tezeusza

²⁰ Walker 1995, s. 195–197. Na temat zainicjowanej przez Temistoklesa polityki morskiej zob. Tukidydes 1. 14. 3; Pireus: Tukidydes 1. 93. 3–7; długie mury: Tukidydes 1. 107. 1; wydany przez Peryklesa nakaz: Tukidydes 2. 13. 2, 14–17, 62. 2–3, por. [Ksenofont] *Ustrój polityczny Aten*, 2. 14–16. Goušchin, 1999, s. 168–187, uważa ewakuację Aten w 480 i powrót w 479 r. oraz wzniesienie długich murów za etapy ciągłego synojkizmu, w kontekście którego Ateńczycy powoływali się na Tezeusza.

²¹ Tezeusz: Tukidydes, 2. 15. 2; Temistokles: Tukidydes, 1. 138. 2; Perykles: Tukidydes 2. 34. 6; do grupy tej należał również Archidamos: Tukidydes, 1. 79. 2.

²² Tukidydes, 2. 65. 5–13.

²³ Plutarch, *Tezeusz*, 14. 1; motyw ten pojawia się również w malarstwie wazowym w VI w.: Brommer 1982, s. 28–32; Walker 1995, s. 24 i 33 (przypis 136).

dołączono również do innych tworzących pomnik maratoński w Delfach, usytuowany w pobliżu dolnego końca świętej drogi. Również na ateńskim skarbcu w Delfach (nie wiadomo, czy wzniesionym przed czy po bitwie pod Maratonem, ale z umieszczoną na jego bazie inskrypcją upamiętniającą bitwę pod Maratonem) przedstawiono dokonania Tezeusza i Heraklesa²⁴. Gdy w 480 r. w obliczu zbliżających się do miasta Persów przystąpiono do ewakuacji Aten, jednym z miejsc, do których wysyłano kobiety i dzieci, była Trojzena. Zaszeregowano nawet, że to właśnie w tym czasie po raz pierwszy zaczęto uważać Trojzenę za miejsce urodzenia Tezeusza²⁵.

W 476/5 r. Kimon, późniejszy przeciwnik Efialtaesa i jego demokracji, sprowadził ze Skyros do Aten to, co uznano za szczątki Tezeusza, oraz wznosił nowy *heroion*, w którym je umieszczono²⁶. Wiadomo ponadto, że Kimon i inni stratedzy zostali poproszeni o objęcie funkcji sędziów w czasie wystawiania tragedii w 468 r. Jako zwycięzcę wskazali Sofoklesa, nie zaś rywalizującego z nim Ajschylosa. Możliwe, że tragedie Sofoklesa były o tyle lepsze, że decyzja sędziów nie wzbudzała kontrowersji. Nasuwa się jednak przypuszczenie, że decyzja sędziów mogła być podyktowana względami politycznymi. Wiadomo, że Ajschylos był silnie związany z Temistoklesem i Peryklosem, a więc politycznymi przeciwnikami Kimona. Wśród zwycięskich (nagrodzonych) tragedii Sofoklesa znalazł się również *Ajgeus*, a sztuka ta wzmacniała znaczenie Tezeusza w Atenach po wojnach perskich, co najwięcej korzyści przyniosło właśnie Kimonowi²⁷.

²⁴ Epifania i Malowany Portyk: Plutarch, *Tezeusz*, 35. 8; Pauzaniaś 1. 15. 3; monument maratoński: Pauzaniaś, 10. 10. 1–2 (Pauzaniaś stwierdza, że posągi zostały ufundowane z łupów wziętych pod Maratonem, ale wykonał je Fidiasz). Kron 1976, s. 215–219; Kearns 1989, s. 81; skarbiec ateński wzniesiony z łupów: Pauzaniaś 10. 11. 5. Por. również rozbieżne opinie: Walker 1995, s. 52 oraz 73 (przyp. 127); van den Hoff 2009, s. 96–104; baza z inskrypcją: *SIG³ 23*=Meiggs & Lewis 19. Zob. również: van den Hoff 2010: 161–188.

²⁵ Herodot wyraża Trojzenę bez żadnego komentarza: Herodot, 8. 41; tzw. dekret Temistoklesa zapisany w Trojzenie na początku V w.: Meiggs & Lewis 23. 8–9, wymienia Trojzenę oraz „*archegetesa kraju*” (zawiera jednak lukę, której nie można bezspornie uzupełnić); na temat miejsca urodzenia Tezeusza zob. Calame 1996², s. 423; Walker 1995, s. 55.

²⁶ Plutarch, *Tezeusz*, 36. 1–4; *Kimon*, 8. 3–7; Tukidydes 1. 98. 2, wspomina o zdobyciu Skyros, ale milczy na temat kości Tezeusza. Nie jest pewne, czy Kimon wznosił nowe sanktuarium czy też *heroion* powstał na miejscu wcześniej istniejącego sanktuarium, zob. Walker 1995, s. 21–22, 57–58.

²⁷ *Marmor Parium* [w:] *FGrH* 239 A 56; Plutarch, *Kimon*, 8. 8; na temat konfliktu między Ajschylosem a Kimonem zob. Podlecki 1966, s. 13–15; *Ajgeus*: Sourvinou-Inwood 1979, s. 47. Na temat Kimona i Tezeusza zob. Shapiro 1992, s. 29–49.

Pomimo wszystko wydaje się, że Tezeusz nie musiał być postrzegany jako silnie związany z Kimonem. Podczas gdy ten ostatni po konflikcie z Efiatesem został ostracyzmowany i musiał opuścić Ateny, Tezeusz nadal cieszył się szacunkiem w mieście. Na Akropolu wzniesiono posąg Tezeusza podnoszącego skały, aby wydobyć miecz swego ojca, oraz posągi Tezeusza i Minotaura²⁸. W Partenonie, na tarczy wykonanego przez Fidiasza posągu Ateny, umieszczono scenę walki z Amazonkami. Możliwe, że przedstawiona tam postać przypominająca Peryklesa to Tezeusz²⁹. Związane z osobą Tezeusza opowieści przedstawiono również na fryzie świątyni Posejdonu w Sunion. Podobne wyobrażenia znalazły się w górującej nad agorą świątyni, której obecnie nie uważa się już za Tezejon, ale za Hefajstejon. Na fryzie świątyni Tezeusz został przedstawiony w pozycji przypominającej tę z pomnika tyranobójców³⁰. Akroterion Portyku Królewskiego przedstawiający Tezeusza wrzucającego Skirona do morza najprawdopodobniej został wykonany w drugiej połowie V wieku³¹. Wśród malowideł przypisywanych Parrhasiosowi, artyście działającemu w czasach wojny peloponeskiej, znalazło się również jedno przedstawiające Tezeusza i *Demos*. Zdaniem Robertsona były one częścią jednej kompozycji, możliwe nawet, że prezentowanej w Portyku Zeusa, zanim umieszczono tam w IV w. malowidła Euphranora³².

Czas przejść do demokracji. Najwcześniej dokonany przez Greków podział polityczny sprowadzał się do rozróżnienia despotycznych rządów tyra-
na i rządów prawa. Sądzę, że właśnie taki podział miał na myśli Herodot pisząc (6. 43. 3), że w 492 r. Mardonios zastąpił rządzących w miastach jońskich tyranów „demokracjami”. Po raz pierwszy wzmianka o trzech rodzajach rządów, jedynowładztwie, rządach nielicznych i rządach wielu, pojawia się w *Drugiej mowie pytyjskiej* (87–88) Pindara, napisanej prawdopodobnie w 468 r. W póź-

---

²⁸ Miecz: Pauzaniasz, 1. 27. 8, 1. 24. 1; Brommer 1982, s. 2, 49–53. Minotaur: Pauzaniasz 1. 24, Brommer, s. 49–53.

²⁹ Pauzaniasz, 1. 17. 2; Plutarch, *Per.*, 31. 3 z komentarzem Connora (1970, s. 167–171). Milles (1997, s. 104) wątpi, aby przedstawioną postacią był Perykles.

³⁰ Sunion: Brommer 1982, s. 70; Hefajstejon: Morgan 1962, s. 221–235, zwłaszcza 226; Thompson-Wycherley 1972, s. 147–148. Taylor 1991², s. 42–46, 58–60, uważa, że w malarstwie wazowym Tezeusz w postawie tyra-
na pojawia się ok. 460 r.; Mills (1997, s. 28–29) pomniejsza znaczenie tego faktu i podkreśla, że Tezeusz został już raz wcześniej przedstawiony w takiej pozycji, a Herakles nawet wiele razy pod koniec VI w.

³¹ Pauzaniasz 1. 3. 1; Shear 1971, s. 247–250.

³² Kwintylianus, *Kształcenie mówcy*, 12. 10. 4; Tezeusz i *Demos*: Pliniusz, *Historia naturalna*, 35. 69; Plutarch, *De Gloria Atheniensium*, 346 A–B; Stoa Zeusa: Robertson 1981, s. 152.

niejszej o kilka lat (463 r.) tragedii Ajschylosa *Błagalnice* (w. 604) odnajdujemy najprawdopodobniej świeże odbicie słowa *demokratia* w zwrocie „potężna ręka demosu została wzniesiona do głosowania”³³.

Pytanie o to, kiedy i dzięki komu Ateny stały się państwem rządzonym demokratycznie, było wielokrotnie zadawane nie tylko przez współczesnych badaczy, ale również przez samych starożytnych Greków³⁴. W jednym ze swych wierszy Solon wyraźnie wyjaśnił, że brał pod uwagę taki ustrój Aten, w którym *demos* miałby swoją rolę do odegrania, jednocześnie podążałby za swymi przywódcami. Podzielałam zdanie wyrażone w *Ustroju politycznym Aten* (12. 2, 9. 2) oraz w *Polityce* (2. 1274 A 5–21) Arystotelesa, że Solon stworzył podstawy demokracji, ale nie było jego zamiarem opieranie wszystkiego na tym fundamencie³⁵. Z kolei Klejstenes, dopóki nie wysunął propozycji utworzenia nowych fyl, *trittyes* i demów, nie troszczył się o *demos*. Najprawdopodobniej używał słów z rdzeniem *iso-* oznaczających „równy” lub „sprawiedliwy”. Podczas gdy udział demosu w tworzonym przez niego nowym mechanizmie politycznym wymagał pewnego przygotowania obywateli do demokracji, to jednak zasadne wydaje się stwierdzenie, że podobnie jak w przypadku Solona nie to było jego celem. Jego idea sprawiedliwości doprowadziła do zachwiania dawnymi strukturami, w których rodzina Alkmeonidów znajdowała się w niekorzystniejszej sytuacji w porównaniu z innymi rodzinami, i do stworzenia nowych struktur, w których Alkmeonidzi byli w korzystnym położeniu³⁶. Z tych powodów przyłączam się do opinii tych wszystkich, którzy pojawienie się idei demokracji datują na lata 60. V w. i którzy uważają przeprowadzoną przez Efaltesa reformę Areopagu za pierwszą w pełni intencjonalną reformę, mającą uczynić Ateny bardziej demokratycznymi.

W *Błagalnicach* Ajschylos wprawdzie nie opisywał ani Aten, ani Tezeusza, ale przeniósł do czasów heroicznych zasady rządów demokratycznych.

³³ Data powstania tego utworu (464/3 r.) wiąże się z odczytaniem imienia archonta Ar[chedemides) zamiast ar[chontos] w *P. Oxy.* XX. 2256 fr. 3. Fragment pokazuje, że sztuka powstała na zawody przeciw Sofoklesowi, który rzekomo po raz pierwszy stanął do konkursu w 469/8 r. (*Marmor Parium*, FGrH 239 A 56; Plutarch, *Kimón*, 8. 8).

³⁴ Raaflaub 2007, w którym wielu autorów broni opinii, że Solon, Klejstenes i Efaltes byli twórcami demokracji.

³⁵ *Demos* słuchający przywódców: *Solon* fr 6.

³⁶ Trzymanie się z daleka od *demosu*: Herodot, 5. 69. 2; *Ustrój polityczny Aten*, 20 1; *isegorie*: Herodot, 5. 78; *isokratia*: V. 92; *isonomia*: Herodot, 3. 80.; 6. 83. 1; Samos: 3. 142. 3; Milet: 5. 37. 2. Ostwald 1969, s. 96–160. Na temat zamiarów Klejstenesa zob. Forrest 1969, s. 221–241, zwłaszcza 233–234; Lewis 1963, 23–40, Ostwald, s. 153–157.

Gdy Danaos i jego córki szukają schronienia u króla Argos, ten odpowiada, że wprawdzie jest potężny, ale przed podjęciem decyzji chce poznać opinię ludu. Wzbudza to protest Danaosa i jego córek (398–399). Gdy „potężna ręka demosu” została podniesiona do głosowania, rezultatem był dekret argińskiego zgromadzenia, *edoxen Argeioisin* (234–624). W napisanych w 458 r. „Eumenidach”, w których Ajschylos opisywał Ateny, rada Areopagu stała się trybunałem orzekającym w sprawach o zabójstwo (zadanie to Areopag utrzymał po reformie Efialtesa z 462/1 r.), i to właśnie Areopag miał osądzić Orestesa za zabójstwo Klitajmestry (681–710). W tragedii tej (w. 402) zostali wprawdzie przywołani jeden raz synowie Tezeusza, jednakże same Ateny nie mają wyraźnie monarchicznego charakteru³⁷.

W *Antygonie* Sofoklesa Kreon upiera się (718–765), że ma absolutne prawo do podejmowania decyzji w sprawach Teb, jednak podczas rozmowy z Hajmonem, ten ostatni przywołuje opinie mieszkańców Teb i z goryczą zauważa, że miasto nie jest własnością jednego człowieka i że Kreon będzie pięknym królem pustego kraju.

O dziejach Tezeusza opowiadały trzy wczesne i niezachowane sztuki Eurypidesa, *Ajgeus*, *Tezeusz* oraz *Skiron*³⁸. W napisanej w 428 r. sztuce *Hippolytos* Tezeusz został przedstawiony jako król Aten i ojciec Hippolytosa. Jest on nadal archaicznym herosem doświadczającym nadzwyczajnych przygód i dopiero pod koniec sztuki staje się modelowym Ateńczykiem. Mills zauważa, że w *Hippolytosie* Tezeusz nie jest reprezentantem Aten i cnót tego miasta w takim stopniu, jak w innych sztukach Eurypidesa³⁹. W *Dzieciach Heraklesa*, napisanych ok. 430 r., Demofont, syn Tezeusza, jest przedstawiony jako *tyrannos* lub *anax* kraju, któremu odebrał wolność. W jednym z fragmentów wygłasza takie słowa, „bo nie posiadam władzy tyrańskiej tak jak barbarzyńcy, gdy słusznie działam, słusznie mnie i sądzą” (w. 111–115, 423–424). Z kolei w późniejszej sztuce (ok. 417 r.), zatytułowanej *Oszalały Herakles*, Herakles jest przedstawiony jako archaiczny heros, który musi uzyskać odkupienie, Tezeusz zaś jest przedstawicielem cywilizowanego świata wzajemnych powiązań, który przynosi mu zbawienie.

³⁷ Na temat mało monarchicznego charakteru Aten: Anderson 2007, s. 103–128, zwłaszcza 113–114.

³⁸ Na temat Tezeusza w innych niż *Blagalnice* sztukach Eurypidesa zob. Walker 1970, s. 113–141; Mills 1997, s. 129–159, 186–221.

³⁹ Mills 1997, s. 221.

Błagalnice Eurypidesa powstały najprawdopodobniej ok. 422 r., zatem przed *Oszalałym Heraklesem*, ale już po wszystkich przywołanych wyżej sztukach⁴⁰. Adrastos i kobiety z Argos udają się jako błagalnicy do Eleusis, aby prosić o możliwość pochówku dla *Siedmiu* poległych w czasie ataku na Teby. Pierwszą spotkaną przez nich osobą jest Ajtra, matka Tezeusza, która wzywa swego syna. Początkowo jest on nieprzychylny, pod wpływem nalegań matki przystaje na prośbę błagalników, proponuje jednak, aby zyskać aprobatę „całego miasta”. Dodaje przy tym, że został ustanowiony jako *monarchos* miasta, uwolnił je i uczynił równym w głosowaniu (*isopsephos*). Wyraził też przekonanie, że miasto zadecyduje tak, jak on tego chce (ale również dlatego, że jego argumenty zwiększą prawdopodobieństwo pomyślnego wyniku głosowania). Zatrwożony chór zastanawia się, jaką decyzję podejmie *polis* – prawdopodobnie zgromadzenie głosuje tak, jak chce Tezeusz (w. 1–380). Gdy Tezeusz chce wysłać posła do Teb, herold z tego miasta przybywa do niego (w. 381–394). Rozmowę Tezeusza z heroldem otwiera słynny fragment dotyczący sposobu rządzenia Atenami. Herold pyta „kto tutaj panem?” (w oryginale *tyrannos*). Tezeusz odpowiada, że miastem nie rządzi jeden człowiek, ale jest ono wolne, co oznacza, że rządzi nim *demos* dzięki przeprowadzanim każdego roku wyborom. W Atenach bogaty nie ma większej władzy niż biedny. Gdy herold krytykuje zasadę sprawowania rządów przez wielu biednych, Tezeusz w odpowiedzi krytykuje monarchię i broni zasad równej władzy dla bogatych i biednych oraz wolności słowa dla wszystkich (w. 395–466). Dyskusja schodzi wreszcie na żądania błagalników, ponieważ jednak żaden z mężczyzn nie chce ustąpić, herold odchodzi, Tezeusz zaś nakazuje zorganizować wyprawę wojenną, przy czym nie ma już odniesień do ludu, który miałby prawo decydować (w. 467–617). Ateńczycy zwyciężyli, ciała zostały odzyskane, a na końcu sztuki Tezeusz przekazuje je jak dar od niego samego i od *polis* (w. 1168). Tezeusz domaga się od Argiwów wdzięczności, jednak Atena przekonuje go, aby poszedł dalej i zażądał zaprzysiężenia sojuszu (w. 1169–1234).

Czterdzieści lat po *Błagalnicach* i *Eumenidach* Ajschylosa przedstawianie Tezeusza, który wciąż jest królem, tyle że w demokratycznym państwie, jest godne uwagi, ale nie szokujące. Mills komentuje to następująco: „demokratyzacja mitycznej *polis* jest naturalnym wynikiem sposobu myślenia w tej

⁴⁰ Collard 1975, I. 10–11. Na temat Tezeusza w tej sztuce: Walker 1970, s. 143–169; Mills 1997, s. 87–128, zwłaszcza 97–104.

epoce⁴¹. Eurypides nie idzie dalej niż Ajschylos w przyznawaniu obywatelom prawa do podejmowania decyzji. Wprowadza natomiast bezpośrednią debatę na temat zalet monarchii i demokracji. Trzeba jednak pamiętać, że sztuka Eurypidesa została wystawiona w chwili, gdy na podział świata greckiego między Ateny i Spartę nakładał się podział na demokrację i oligarchię. Choć Herodot już wtedy prawdopodobnie nie żył, to jednak opisana przez niego anachroniczna debata na temat demokracji, oligarchii i monarchii, prowadzona rzekomo w Persji w 522 r., była zapewne już znana⁴².

Po raz ostatni w tragedii z V w. Tezeusz pojawia się w dramacie Sofoklesa *Edyp w Kolonos*, napisanym na krótko przed śmiercią autora, a wystawionym w 401 r. przez jego wnuka⁴³. W sztuce Tezeusz został przedstawiony jako król, przy czym nie ma wzmianek sugerujących, że musiał swe decyzje konsultować z ludem. Mamy tu jednak do czynienia z anachronizmem, który wydaje się odpowiednikiem anachronizmu Eurypidesa. W *Błagalnicach* Eurypidesa tebański herold prosi o widzenie z królem, na co z ust króla pada odpowiedź, że Ateny nie są rządzone przez króla. Natomiast na początku sztuki Sofoklesa, Antyгона zaprowadziła Edypa do Kolonos, gdzie Edyp zapytał napotkanego człowieka: „czy ktoś nimi rządzi, lub czy jest dyskusja wśród mas?”. Inaczej mówiąc – czy jest monarchia, czy też demokracja. Napotkany człowiek odpowiedział: „Sprawami w mieście [*asty*] rządzi król”. Pomimo jednak tej odpowiedzi, w sprawie przyjęcia Edypa człowiek ten zwraca się nie do *asty*, ale do *demotai* Kolonos. *Demotai* polecają Edypowi opuścić świętą ziemię i przemówić przed ich zgromadzeniem. Obiecują wprawdzie, że go nie wypędzą, gdy jednak zdradził swoją tożsamość, nakazali mu odejść. Na protesty Antygony i samego Edypa odpowiadają, że to król musi podjąć decyzję (w. 36–309)⁴⁴. Gdy pojawia się Tezeusz, nie zwraca uwagi na *demotai*, okazuje współczucie Edypowi i pyta go, o co chce poprosić *polis* i jego samego (w. 556–560). Gdy przybywa Kreon

⁴¹ Mills 1997, s. 101: „the democratization of the mythical polis is a natural result of the thought patterns of the period”.

⁴² Podział: Tukidydes 3. 82. 1; śmierć Herodota: ostatnie odniesienie do wydarzenia z 430 r. (Herodot, 7. 137. 3, por. Tukidydes 2. 67); możliwa parodia w Arystofanes, *Ach.* 515–529, nie dowodzi, że historia została zakończona a Herodot nie żył; wiedza o wysiedleniu z Aten mieszkańców Eginy w 431 r. ale już nie o ich wymordowaniu mieszkańców Eginy w Thyrei w 424 r. (Herodot 6. 91. 1, por. Tukidydes 2. 27; 4. 57). Niektórzy proponują późniejsze datowania ukończenia dzieła i śmierci Herodota: Fornara 1971, s. 25–34; debata na temat ustroju: Herodot, 3. 80–82.

⁴³ *Hyp* 2, w wydaniu Pearsona w Oxford Text (1924).

⁴⁴ Na temat politycznego znaczenia tej sztuki zob. Walker 1995, s. 171–172; Mills 1997, s. 160–185.

i żąda wydania Edypa Tebom, Tezeusz strofuje go, że wtrąca się do spraw *polis*, w której króluje sprawiedliwość i nic nie dzieje się wbrew prawu. Kreon odwołuje się do Areopagu, jednak z pomocą chóru Tezeusz podejmuje decyzję korzystną dla Edypa (w. 728–1043).

W zachowanych komediach Arystofanesa jedynie raz pojawia się odwołanie do Tezeusza. W *Żabach* (w. 139–142) Dionizos wyraża zdumienie, że będzie musiał zapłacić Charonowi dwa ateńskie obole za przewiezienie go przez Acheront do świata podziemi, Herakles wyjaśnia wtedy, że Tezeusz sprowadził tu ateńską monetę. Prawdopodobnie zostało to wysnute z tego prostego faktu, że Tezeusz był jedynym Ateńczykiem, który odwiedził świat zmarłych⁴⁵. *Żywot Tezeusza* autorstwa Plutarcha dostarcza informacji o kolejnej innowacji przypisywanej Tezeuszowi, a mianowicie wprowadzeniu monety. Znalazł się na niej wizerunek wołu (co w różny sposób mogło być objaśnianie w odniesieniu od Tezeusza). Ktokolwiek to wymyślił, był najprawdopodobniej świadom, że głowa wołu była jednym ze znaków używanych na awersie najwcześniejszych monet ateńskich, *Wappenmünzen*, co do których panuje powszechne przekonanie, że zostały wprowadzone krótko przed 550 rokiem⁴⁶.

W pozostałych pismach z drugiej połowy V w. nie ma odniesień do Tezeusza jako demokraty. Herodot wspomina o nim jedynie w kontekście porwania Heleny, Tukidydes zaś w kontekście synojkizmu, który jednak traktuje jako polityczną, nie zaś fizyczną zmianę. Wiadomo również, że Hellanikos wymienił jedynie dokonania Tezeusza jako ateński odpowiednik dokonań Heraklesa⁴⁷. Należy jednak zauważyć, że w IV w. Tezeusz demokrata, który w takim charakterze pojawił się po raz pierwszy w *Błagalnicach* Eurypidesa, stał się dominującym wątkiem.

W pracach późnych Attydografów nie mamy żadnych fragmentów, które dotyczyłyby *synoikismos* lub Tezeusza jako króla-demokraty. Takie wzmianki pojawiają się dopiero u Filochorosa, którego cytuje Strabon, gdy wspomina o podziale Attyki na dwanaście miast dokonany przez Kekropsa oraz o połączeniu ich przez Tezeusza „w jedno obecne miasto”. Aluzję do Tezeusza jako demokraty można najprawdopodobniej dostrzec we fragmencie *Żywotu Tezeusza* Plutarcha, w którym Tezeusz wyrusza, aby schwycić byka z Marato-

⁴⁵ Rogers 1902, s. 25; Sommerstein 1996, s. 168–169.

⁴⁶ Plutarch, *Tezeusz*, 25. 3. Kraay 1976, pl. 9, nr 170. Philochoros, FGrH 328 F 200, wspomina o monetach, które krążyły przed sówkami, ale nie łączy ich z Tezeuszem.

⁴⁷ Herodot, 9. 73. 2; Tukidydes 2. 15. 1–2, 16. 1; Hellanicos, FGrH 323a FF 14–20; Walkers 1995, 199–201.

nu. Uczynił to, ponieważ chciał czegoś dokonać, będąc demagogiem szukającym wsparcia ludu⁴⁸. W innej wersji tradycji Diodor (4. 61. 8–9), opierając się najpewniej na Eforze, stwierdza, że po przejściu władzy po Ajgeusie Tezeusz rządził masami sprawiedliwie (*nomimos*) i zrobił wiele dla wzrostu ojczystego kraju.

Arystoteles nie wspomina o Tezeuszu w *Polityce*⁴⁹. W *Ustroju politycznym Aten* (napisanym pod koniec lat 30. IV w.) można natomiast dostrzec próbę ubrania Tezeusza w szaty demokracji⁵⁰. Początkowe rozdziały tego utworu nie zachowały się, jednakże lista zmian ustrojowych, która zamyka część historyczną, wymienia jako pierwszą zmianę osiedlenie się Iona i innych razem z nim, podział ludności na cztery fyle oraz powołanie przywódców fyl (*phylobasileis*). Druga zmiana nastąpiła w czasach Tezeusza, a „dotyczyła formy ustroju, [...] lekko odchodzącego od monarchii”⁵¹. Wade-Gery wysunął mocne argumenty skłaniające do uznania, że fragment wspominający o czterech fylach i ich wewnętrznych podziałach oraz podziale na rolników i rzemieślników (*georgoi* i *demiourgoi*) pochodzi z opowieści o Ionie z *Ustroju politycznego Aten*, podczas gdy do Tezeusza odnosi się fragment z *Żywotu Tezeusza* Plutarcha, wspominający o zwołaniu ludu na bazie równości, podziale na trzy grupy, czyli dobrze urodzonych (*eupatridai*), rolników i rzemieślników, z odpowiednimi dla każdej z tych grup prawami oraz zawierający informację, że Tezeusz jako pierwszy skłaniał się ku ludowi i zrezygnował z władzy monarchicznej. To właśnie z powodu tego ostatniego punktu Plutarch bezpośrednio przytacza imię „Arystoteles”, możliwe zatem, że pozostałe elementy tej relacji nie musiały być bezpośrednio zaczerpnięte z *Ustroju politycznego Aten*. Jednakże informacja o zwołaniu Ateńczyków musiała się tam znajdować, skoro pojawia się w *Epitome Heraklidesa*⁵². Plutarch umieścił wzmiankę o *synoikismos* we wcześniejszym rozdziale i powiązał wezwanie ze skłonnością Tezeusza do demokracji. Jednak historia o wezwaniu mogła pierwotnie należeć do relacji o *synoikismos*, a nie do opowieści o ograniczeniu władzy monarchicznej⁵³. Stwierdzenie, że

⁴⁸ *Synoikismos*: Philochoros, FGrH 328 F 94 ap. Strabo 397/9. 1. 20, por. wyżej; *demagogon*, F 109 ap. Plutarch, *Tezeusz*, 14.

⁴⁹ Kilka odniesień znajduje się u Platona oraz w *Retoryce* Arystotelesa, są one jednak częścią legendy, która nie dotyczy moich rozważań.

⁵⁰ Rhodes 1981, s. 51–58.

⁵¹ *Ustrój polityczny Aten*, 41. 2.

⁵² Frg. 2 (wyd. Chambers). Wade-Gery 1931, s. 1–11 + 77–89 = Wade-Gery 1958, s. 88–92.

⁵³ Por. Wade-Gery, przypis 2 = 93, przyp. 2.

Tezeusz „lekką odszedł od monarchii”, nie oznacza, że zniósł albo zrezygnował z władzy królewskiej. Przyjmowano, że władza królewska istniała jeszcze długo po tych wydarzeniach. Prawdopodobnie przypuszczano jednak, że poprzez stworzenie oddzielnej warstwy *eupatridai* (dobrze urodzonych) z określonymi przywilejami, przekształcił królestwo w łagodniejszą formę ustroju niż monarchia absolutna i to właśnie przedstawiano jako pierwszy krok na drodze od monarchii do demokracji.

W *Charakterach* Teofrasta, ucznia Arystotelesa, oligarcha odnosi się do Tezeusza we fragmencie, który niestety jest zepsuty⁵⁴:

Potem dodaje: ... (podły rodzaj ludzki ci wiecowi krzykacze). I mówi, że Tezeusz stał się pierwszym sprawcą nieszczęść, które spadły na państwo. Bo to on złączył wszystkich z dwunastu gmin i obalił królestwo. Słusznie też poniósł karę: pierwszy bowiem padł ofiarą ludu.

Historię pokonania Tezeusza przez demagogów wyjaśnia Plutarch. Historia ta znajdowała się również w zaginionej początkowej części *Ustroju politycznego Aten*, nie wiemy jednak, w jakiej wersji i z jak wieloma szczegółami⁵⁵. Według Plutarcha, gdy Tezeusz przebywał poza Atenami i zabiegał o Helenę, Menestheus „jako pierwszy – jak powiadają – wśród śmiertelników starał się o przywództwo wśród ludu i przemawiał publicznie dla przypodobania się ludowi”, podburzył wpływowych ludzi w Attyce, wrogo nastawionych do Tezeusza, ponieważ przeprowadzony przez niego synojkizm pozbawił ich władzy w lokalnych społecznościach. Wielu natomiast prowokował, sugerując, że także im synojkizm wyrządził krzywdę, odrywając ich od domów i sanktuariów, pozbawiając ich lokalnych władców i podporządkowując obcemu, którym był Tezeusz. Gdy następnie Ateny zostały zaatakowane przez braci Heleny, Tyndarydów, Menestheus przedstawił ich jako nieprzyjaciół tylko Tezeusza, nie zaś Aten. Tezeusz zdołał wprawdzie wrócić do Aten, gdzie jednak przekonał się, jak bardzo stał się niepopularny. Pokonany przez demagogię i *stasis*, ostatecznie odpłynął na Skyros, gdzie został zamordowany. Królem Aten został Menestheus. Po jego śmierci, w czasie wojny trojańskiej, synowie Tezeusza odzyskali władzę królewską⁵⁶. Ta opowieść pozwoliła tym, którzy chcieli przypisać wpro-

⁵⁴ Teofrast, *Charaktery*, 26 (tłum. I. Dąbska).

⁵⁵ *Ustrój polityczny Aten*, Fr. 4.

⁵⁶ Plutarch, *Tezeusz*, 31–35 (tłum. K. Korus). Prof. Sekunda zwrócił mi uwagę, że syn Ifikratesa, urodzony ok. 386 r., był jednym z pierwszych historycznych Ateńczyków noszących to imię

wadzenie demokracji komuś żyjącemu później, twierdzić, że wczesna demokracja Tezeusza nie przetrwała jego śmierci.

Jedna wersja historii o usunięciu Tezeusza z Aten zawiera pierwowzór dla innej instytucji z epoki klasycznej, czyli dla ostracyzmu. Autorzy niektórych późnych tekstów, czerpiący informacje z dzieła Teofrasta, uważają, że Tezeusz został ostracyzmowany, być może nawet uprzednio sam ustanowił ostracyzm, na żądanie człowieka o imieniu Lykos. Antony E. Raubitschek zasugerował, że Teofrast sam użył czasownika „ostracyzmować” jako metaforycznego określenia na wygnanie Tezeusza z Aten. Został jednak źle zrozumiany przez scholiastów i leksykografów, którzy korzystali z jego pracy⁵⁷. Wydaje się, że włączony do tej historii Lykos to Lykos, syn Pandiona, który popłynął do Azji Mniejszej po tym, jak został wygnany przez swego brata Ajgeusa, lub Lykos, którego sanktuarium znajdowało się niedaleko sądów (jeśli nie jest to ta sama osoba)⁵⁸. Jednakże fakt, że Tezeusz i Minotaur pojawiają się na jednej stronie wazy z pierwszej połowy V w., a Lykos, syn Pandiona, z dwoma spośród swych braci (zamiast Ajgeusa Orneus, dziadek Menestheusa) na drugiej stronie, nie dowodzi, jak sądził Connor, że człowieka o imieniu Lykos powiązano z wygnaniem Tezeusza już tak wcześnie, jak powstało malowidło⁵⁹.

Jeśli spojrzymy poza świadectwo Teofrasta, w III wiek, to w *Marmor Parium* mamy odnotowany synojkizm 12 miast dokonany przez Tezeusza i nadanie przez niego Atenom ustroju i demokracji⁶⁰.

Pora odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób Tezeusz demokrata pojawił się w tradycji. Przypuszczalnie źródłem tego, co znajdujemy w *Ustroju politycznym Aten*, należy szukać w jednej z *Attyd*. Ruschenbusch przyjmuje proponowane przez Jacoby'ego datowanie i polityczną charakterystykę *Attyd*⁶¹. Jego

---

i zapytał, co mogło stać za takim wyborem: Sekunda 1994, s. 303–306; LGPN II, s.v.; por. Davies 1971, s. 249–251. Wydaje mi się, że najbardziej prawdopodobnym wyjaśnieniem jest Menestheus dowodzący Ateńczykami w czasie wojny trojańskiej.

⁵⁷ Teofrast, Fr 131 Wimmer (*Suda*, a 4101 Adler), scholia: Arystofanes, *Plutos*, 62 = *Suda* (θ 368); Ajschines III. *Przeciw Ktezyfontowi*, 13 (41 Dilts); Aristides III. 688 Dindorf; Hieron. 58; zob. Raubitschek 1958, s. 73–109, zwłaszcza s. 78, przypis 3 = 1991, s. 84–85, przypis 3.

⁵⁸ Lykos, syn Pandiona (*RE* 13, 1927, col. 2399–2401, Lykos 21); Herodot. 1. 173. 3; 7. 92; Lykos bohater sądu (*RE* 13, col. 2398–2399 Lykos 20); Arystofanes, *Osy*, 387–394, 818–823; zob. Boegehold 1967, s. 111–120, zwłaszcza 111–115, *Agora* 28, s. 188.

⁵⁹ Ateny, Muzeum Narodowe, Acropolis 2. 735 = Beazley, ARV² 1. 259–260 malarz Syriakos 1 = Beazley archiwum waz 202955 (z fotografiami); Connor, s. 161–162.

⁶⁰ *Marmor Parium*, FG^rH 239 A 20.

⁶¹ Jacoby 1949, s. 71–79. Charakterystyki Jacoby'ego zostały przyjęte przez Schreiner

pogląd na to, kto był uważany za twórcę ateńskiej demokracji w tym okresie jest nieco mechaniczny. Zauważył jednak, że Tezeusz był uważany za twórcę demokracji od ok. 340 r. i uznał, że to Androtion w *Attydzie* napisanej w 343 r. jako pierwszy przypisał „umiarkowaną demokrację” Tezeuszowi, Solonowi i Klejstenesowi, a „radykalną demokrację” Arystydesowi i Efiallesowi. Piszący wcześniej (w 355 r.) Kleidemos nie powiedział nic znaczącego na temat Tezeusza i Drakona, natomiast wprowadzenie „radykalnej demokracji” przypisał Solonowi i wszystkim jego następcom⁶². W rzeczywistości jednak datowanie i charakterystyka obydwu tych utworów są niepewne. W przypadku Kleidemosy możemy być jedynie pewni, że pisał po 378/7 r., a w jedynym przychylnym fragmencie, który posiadamy, uważa, że to Temistokles dał pieniądze ludziom opuszczającym Ateny przed bitwą pod Salaminą, podczas gdy w *Ustroju politycznym Aten* podkreślana jest rola Areopagu⁶³. Jeśli zaś chodzi o Androtiona, to późne datowanie jego tekstu opiera się na przypuszczeniu, że pisał po tym, jak został wygnany, co nie musi być całą prawdą. Był on najprawdopodobniej synem Androna, który w czasie rządów przejściowego reżimu z 411/410 r. zaproponował sąd dla Antyfona i innych. Ponownie jednak mamy jeden wyraźnie źle usposobiony fragment, który sugeruje, że *seisachtheia* Solona nie była rewolucyjną kasacją długów, ale jedynie próbą ich zmniejszenia⁶⁴. Plutarch cytuje dziwacznie, jak sam stwierdził, wersję opowieści Kleidemosy o Tezeuszu i Minotaurze oraz o bitwie z Amazonkami⁶⁵. Nie mamy żadnych informacji na temat stosunku Androtiona do Tezeusza. Jeden z wymienionych autorów mógł uczynić Tezeusza demokratycznym królem, nie wiemy jednak który z nich, ani czy w ogóle zrobił to któryś z Attydografów.

Nieco więcej wyjaśnia twórczość mówców. W *Mowie pogrzebowej* Lijasza, powstałej w latach 90. lub 80. IV w., znajduje się uwaga, że Ateńczycy byli pierwszymi, którzy w swoim państwie położyli kres rządów oligarchicz-

---

(1968); przeciwko Harding (w wielu publikacjach, ale najbardziej jasno: 1994, s. 47–51) oraz Rhodes 1990, s. 73–81.

⁶² Ruschenbusch 1958, s. 398–424, zwłaszcza 408–418.

⁶³ Kleidemos po 378/7 r.; *symmorai* wymienione w FGrH 323 F 8 (Jacoby przypuszczał, że zostało to napisane po świadectwie Demostenesa, XIV); ewakuacja Aten, 323 F 21; inaczej – *Ustrój polityczny Aten*, 23. 1.

⁶⁴ Androtion pisał na wygnaniu, FGrH 324 T 14 (Plutarch, *O wygnaniu*, 605); Andron: IG II² 212. 8; Krateros: FGrH 342 F 5; Harpocr. *Andron* (a 133 Keaney); Plutarch, *X Or.*, 833 E; *seisachtheia*: FGrH 324 F 34 (Plutarch, *Solon*, 15. 3–4).

⁶⁵ Kleidemos: FGrH 323 F 17 (Plutarch, *Tezeusz*, 19. 8–10), F 18 (Plutarch, *Tezeusz*, 27. 3–5).

nym (*dynasteiai*) i ustanowili demokrację. Wydaje się, że jest to aluzja do *synoikismos* i demokracji przypisywanych Tezeuszowi⁶⁶. W twórczości mówców Tezeusz po raz pierwszy bezpośrednio pojawia się w *Pochwale Heleny* Izokratesa, mowie napisanej prawdopodobnie ok. 380 r. Nie jest zaskoczeniem, że Izokrates rozpoczyna od porwania Heleny przez Tezeusza. Fakt, że pokochał ją tak wybitny mąż, posłużył za pretekst do dołączenia dygresji na temat Tezeusza. W swych dokonaniach rywalizował on z Heraklesem, ale jego działania przyniosły Grekom większą korzyść. Kulminacyjnym punktem opowieści jest przedstawienie sposobu, w jaki zarządzał *polis*. W przeciwieństwie do tych, którzy wprowadzili rządy nad obywatelami opierają na sile, a w istocie sami są przestraszeni, którzy grabią świątynie bogów i zabijają najlepszych obywateli, Tezeusz pokazuje jak rządzić (*tyrannein*), będąc w nie gorszej sytuacji niż ci, którzy angażują się z życie polityczne na równych podstawach. Przeprowadza *synoikismos*, co czyni z Aten największe państwo w Grecji, uwalnia obywateli i umożliwia im rywalizowanie na równych prawach o *arete*. Jest przy tym przekonany, że sam przewyższy innych. W ten sposób czyni *demos* panem państwa, *demos* jednak uważa za słuszne, aby on rządził samodzielnie, wierząc, że jego rządy monarchiczne będą pewniejsze i sprawiedliwsze niż jego demokracja⁶⁷.

Izokrates nie wspomina o Tezeuszu w *Mowie za Areopagiem*, drobne odniesienia czyni do niego w *Liście do Demonika* oraz w *Liście do Filipa*⁶⁸. Do postaci Tezeusza wraca jedynie w *Mowie panatenańskiej*, napisanej między 342 a 339 rokiem. Obecny ustrój Aten jest gorszy niż w czasach przodków, ale ich ojcowie zostali zmuszeni do przyjęcia go, ponieważ był dogodniejszy dla potęgi morskiej. W dawnych czasach nie znano słów oligarchia i demokracja, dominowały monarchie. Choć lepiej było zająć się Tezeuszem nie w *Pochwale Heleny*, ale właśnie w tej mowie, to jednak Izokrates wspomina jedynie, że Tezeusz, król, któremu towarzyszyło powodzenie, we wczesnym okresie swego życia przekazał swoje uprawnienia w mieście masom, aby same rządziły. Pomimo braku doświadczenia zdołały one ustanowić najlepszy rodzaj demokracji, opartej na powierzaniu władzy najlepszemu człowiekowi, a ten doskonały system przetrwał aż do czasów Solona i do *dynasteia* Pizystrata⁶⁹.

Zastąpienie arystokracji demosem przywraca do władzy Tezeusza, ale z drugiej strony niczego nie dodaje do tego, co Izokrates powiedział w *Pochwa-*

⁶⁶ Liasias, II. *Epitaph*. 17–18; Todd 2007, s. 228.

⁶⁷ Isocrates, X. *Hel.* 18–37, zwłaszcza 31–37.

⁶⁸ Isocrates, I. *Demonicus* 8; V. *Philip* 144.

⁶⁹ Isocrates, XII. *Panath...* 114–115, 119, 126–133, 148.

le Heleny. Pomimo tego, Ruschenbusch uważał, że począwszy od tego czasu postać Tezeusza wydaje się cieszyć nową sławą. Mniej więcej w tym samym czasie, gdy powstała *Mowa panatenajska*, Apollodoros w swej mowie *Przeciw Neajrze* ([Demostenes] LIX), wspominając o obowiązkach *basileusa* i jego żony, zauważył, że początkowo w mieście była *dynasteia*. Gdy Tezeusz przeprowadził *synoikismos* Ateńczyków i ustanowił demokrację, *demos* nadal wybierał *basileusa*, ale ustanowił prawo, zgodnie z którym jego żona musiała być obywatelką, a w chwili zaślubin powinna być dziewicą⁷⁰. Tezeusz pojawia się jako demokratą jeszcze w *Mowie pogrzebowej* Demostenesa, wygłoszonej po bitwie pod Cheroneją. Przykładem ludzi z przeszłości Aten, którzy byli gotowi wybrać zaszczytną śmierć, byli Ajgeidzi. Wiedzieli, że Tezeusz jako pierwszy ustanowił w mieście zasadę *isegoria*, a ponieważ odejście od jego polityki uważali za coś strasznego, woleli umrzeć niż ocalić życie i zobaczyć jak *isegoria* zostaje zniesiona⁷¹. W rekonstrukcji Ruschenbuscha, Andration, a za nim Apollodoros i Izokrates uczynili Tezeusza twórcą umiarkowanej demokracji, podczas gdy Demostenes powiązał go z radykalną demokracją⁷². Zgadzam się, że Izokrates uważał Tezeusza za umiarkowanego demokratę, ale nie sądzę, abyśmy mogli kategoryzować Tezeusza jako demokratę przedstawionego przez Apollodora czy Demostenesa. W twórczości innych mówców, nawet w *Przeciwko Leokratesowi* Likurga, Tezeusz nie pojawia się już jako demokratą, ale, podobnie jak wcześniej Solon, jako demokratyczny prawodawca przywoływany jako przykład dawnych dobrych dni⁷³.

Wygląda, że szczególne zainteresowanie Tezeuszem demokratą pojawiło się około 340 r. Jak widzieliśmy, Ruschenbusch przypisał to *Atthis* Androtiona, pracy datowanej przez Jacoby'ego na 343 r. Zastanawiam się, czy bodźcem rzeczywiście był obraz Euphranora, *Demokracja i Demos* w Portyku Zeusa, od którego zacząłem moje rozważania. Frustrujące jest, że nie możemy dowiedzieć się, kto zamówił taki obraz i dlaczego. Jeśli, jak sugerował Robertson, zastąpiło on wcześniejsze malowidło Parrhasiosa przedstawiające Tezeusza i *Demos*, to wybór sam w sobie nie miałby większego znaczenia⁷⁴. Jeśli jednak proponowa-

⁷⁰ Demostenes, LIX. *Przeciw Neajrze*, 74–76 (343–340).

⁷¹ Demostenes, LX. *Mowa pogrzebowa*, 28 (338/7).

⁷² Ruschenbusch 1958, s. 417–418.

⁷³ Ajschines, III. *Przeciw Ktezyfontowi*, 2, 108, 175, 257; Demostenes, XVIII. *O wieńcu*, 6; Hyperides, III. *Athenogenes* 21–22; Ajschines, I. *Timarchos* 25–27; Demostenes, XIX. *O poselstwie*, 251–256.

⁷⁴ Zob. wyżej.

na przez Humble data powstania 343/2 r. dla malowidła Euphranora jest choć w przybliżeniu właściwa, to, jak sądzę, może nam to pomóc zrozumieć, dlaczego w ciągu kilku następnych lat demokrata Tezeusz pojawił się w mowach Apollodora, Izokratesa i Demostenesa, zanim później utracił swe znaczenia.

Uważam, że rozwój, który możemy prześledzić, wyglądał następująco. Pod koniec VI w. stworzono obraz Tezeusza jako ateńskiego odpowiednika Heraklesa. Wydaje się, że jego popularność wzrosła pod koniec wieku i możliwe, że jego rzekomy *synoikismos* został przywołany jako precedens dla przyłączenia demów z Atyki do *polis* ateńskiej przez Klejstenesa. W pierwszej połowie V w. jego rola jako ateńskiego herosa wzrosła, do czego przyczyniła się rzekoma epifania w czasie bitwy pod Maratonem tego herosa, który już wcześniej był związany z tą miejscowością. Ponieważ zwycięstwo pod Maratonem przypisano Miltiadesowi, to dla jego syna Kimona korzystne było sprowadzenie kości Tezeusza ze Skyros do Aten. Nie wydaje się jednak, aby Tezeusz postrzegany był jako szczególna wartość tej rodziny. Jego popularności nie zaszkodził przecież schyłek politycznej kariery Kimona.

Gdy Ateny stały się demokratyczne, stało się zwyczajem tragików, przez nikogo nie kwestionowanym, przypisywanie greckim miastom z epoki heroicnej demokratycznych praktyk. Właśnie dlatego demokratyczne, ale również monarchiczne Ateny pojawiają się w *Błagalnicach* Eurypidesa w latach 20. V w. Było to naturalne następstwo faktu, że demokratyczne, ale monarchiczne Argos pojawia się w *Błagalnicach* Ajschylosa, wcześniejszych o 40 lat. W prozie V w. Tezeusz nie pojawia się często. O przeprowadzonym przez niego *synoikismos* wspomina Tukidydes, ale nie tworzy jego obrazu jako demokraty. Możliwe jednak, że *Tezeusz i Demos* namalowany przez Parrhasiosa w drugiej połowie V w. było częścią tej samej kompozycji.

W IV w. i później Tezeusz jest przedstawiany jako demokrata w prozie. Gdyby Tezeusz został przywołany w debacie o *patrios politeia* pod koniec V w., to mogłoby to pomóc wyjaśnić rozwój tego wątku. Wprawdzie bardzo bym chciał, by tak było, to jednak nie mamy dowodów, że tak się stało. W każdym razie dramatyczny zabieg Eurypidesa został uznany za poważną historię przez jednego z Attydografów. Nie wiemy jednak, który z nich jako pierwszy to zrobił. Około połowy wieku opowieść o Tezeuszu demokracji dotarła do Efora, jak sugeruje użyte przez niego sformułowanie „rządził ludem sprawiedliwie”. Z pewnością Tezeusz demokrata został przedstawiony w *Ustroju politycznym Aten*. Następnie natrafiamy na niego w *Charakterach* Teofrasta i w *Marmor Parrium*. Od tego czasu demokratyczny charakter Tezeusza utrwalił się jako sta-

ły element jego legendy. W retoryce aluzję do niego można znaleźć już w *Mowie pogrzebowej* Lizjasza, ale najwcześniej wspomniany jest w *Pochwale Heleny* Izokratesa. Zatem, można wskazać na pojawienie się wzmianek na jego temat około 340 roku. Sugeruję, że zainteresowanie tym aspektem postaci Tezeusza, w tym konkretnym czasie, było stymulowane obrazem Eufranora *Demokracja i Demos* z Portyku Zeusa.

tlumaczenie Marcin Pawlak

Bibliografia

- Anderson 2007: G. Anderson, *Why the Athenian Forgot Cleisthenes*, [w:] C. Cooper (ed.), *Politics of Orality, Mnemosyne*, Suppl. CCLXXX, 2007.
- Boardman 1972: J. Boardman, *Herakles, Peisistratos and Sons*, RA 1972, s. 57–72.
- Boegehold 1967: A. L. Boegehold, *Philokleon's Court*, "Hesperia" 36, 1967, s. 111–120.
- Brommer 1972: F. Brommer *Denkmälerlisten zur griechischen Heldensage*, Marburg an der Lahn 1971.
- Brommer 1973: F. Brommer, *Vasenlisten zur griechischen Heldensage*, Marburg an der Lahn 1973.
- Brommer 1982: F. Brommer, *Theseus: Die Taten des griechischen Helden in der antiken Kunst und Literatur*, Darmstadt 1982.
- Calame 1996: C. Calame, *Thésée et l'imaginaire athénien. Légende et culte en Grèce antique*, Lausanne 1996.
- Collard 1975: C. Collard, *Eurypides, Supplices*, Groningen: Bouma 1975, I. 10–11.
- Connor 1970: W. R. Connor, *Theseus in Classical Athens*, [w:] *The Quest for Theseus*, London 1970, 143–174.
- Davies 1971: J. K. Davies, *Athenian Propertied Families, 600–300 B. C.*, Oxford 1971.
- Diamant 1982: S. Diamant, *Theseus and the Unification of Attica*, [w:] *Studies... Presented to Eugene Vanderpool*, "Hesperia" Supp. 19, 1982, s. 38–47.
- Edwards 1970: R. B. Edwards, *The Growth of the Legend*, [w:] A. G. Ward et al., *The Quest for Theseus*, London 1970, s. 25–50.

- Fornara 1971: C. W. Fornara, *Evidence for the Date of Herodotus' Publication*, JHS 91, 1971, s. 25–34.
- Forrest 1969: W. G. Forrest, *Temistokles and Argos*, CQ² 10, 1969.
- Goušchin 1999: V. Goušchin, *Athenian Synoikism of the Fifth Century B.C. or Two Stories of Theseus*, G&R² 46, 1999, s. 168–187.
- Harding 1994: P. E. Harding, *Androtion and the Atthis*, Oxford 1994.
- Headlam 1891: J. W. Headlam, *Election by Lot at Athens*, Cambridge 1891.
- Humble 2008, N. Humble, *Redating a Lost Painting: Euphranor's Battle of Mantinea*, "Historia" 57, 2008, s. 347–366.
- Jacoby 1949: F. Jacoby, *Atthis: The Local Chronicles of Ancient Athens*, Oxford 1949.
- Kearns 1989: E. Kearns, *The Heroes of Attica* (BICS Suppl. 57), 1989.
- Kraay 1976: C. M. Kraay, *Archaic and Classical Greek Coins*, London 1976.
- Kron 1976: U. Kron, *Die zehn attischen Phylenhereon*, AM 5, 1976, s. 215–219.
- Lewis 1963: D. M. Lewis, *Cleisthens and Attica*, *Historia* 12, 1963, s. 22–40 = *Selected Papers in Greek and Near Eastern History*, Cambridge 1997, s. 77–98.
- Mills 1997: S. Mills, *Theseus, Tragedy and the Athenian Empire*, Oxford University Press, 1997.
- Morgan 1962: C. H. Morgan, *The Sculptures on the Hephaisteion, II. The Friezes*, "Hesperia" 31, 1962, s. 221–235.
- Ostwald 1969: M. Ostwald, *Nomos and the Beginnings of the Athenian Democracy*, Oxford 1969.
- Parker 1996: R. Parker, *Athenian Religion: A History*, Oxford.
- Podlecki 1966: A. J. Podlecki, *The Political Background of Aeschylean Tragedy*, University of Michigan, 1966.
- Raaflaub 2007: K. Raaflaub et al., *Originis of Democracy in Ancien Greece*, University of California 2007.
- Raubitschek 1958: A. E. Raubitschek, *Theophrastos on Ostracism*, C&M 19, 1958, s. 73–109, = *The School of Hellad*, New York 1991.
- Rhodes 1981: P. J. Rhodes, *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*, Oxford 1981.
- Rhodes 1990: P. J. Rhodes, *The Atthidographers*, [w:] H. Verdin et al. (ed.), *Purposes of History*, *Studia Hellenistica* 30, 1990, s. 73–81.
- Roberston 1981: C. M. Robertson, *A Shorter History of Greek Art*, Cambridge 1981.

- Roebuck 1974: C. A. Roebuck, *Three Classes (?) in Early Attica*, “Hesperia” 43, 1974, s. 485–493.
- Roebuck 1979: C. A. Roebuck, *Economy and Society in the Early Greek World*, Chicago 1979.
- Rogers 1902: B. B. Rogers, *The Frogs of Aristophanes*, London 1902.
- Ruschenbusch 1958: E. Ruschenbusch, *Patrios Politeia*, „Historia“ 7, 1958, s. 398–424.
- Schreiner 1968: J. H. Schreiner, *Aristotle and Pericles*, SO Suppl. 21, 1968.
- Sekunda 1994: N. Sekunda, *Iphicrates the Athenian and the Menestheid Family of Miletus*, BSA 89, 1994.
- Shapiro 1992: H. A. Shapiro, *Theseus in Kimonian Athens*, MHR 7, 1992, s. 29–49.
- Shear 1970: T. L. Shear Jr., *The Athenian Agora: Excavations of 1970*, “Hesperia” 40, 1971.
- Snodgras 1977: A. M. Snodgras, *Archeology and the Rise of the Greek State*, Cambridge 1977.
- Sommerstein 1996: A. H. Sommerstein, *Aristophanes, Frogs*, Warminster 1996.
- Sourvinou-Inwood 1979: C. Sourvinou-Inwood, *Theseus as Son and Stepson*, BICS Suppl. 40, 1979.
- Taylor 1991: M. W. Taylor, *The Tyrant Slayers*, Salem 1991².
- Thompson–Wycherley 1972: H. A. Thompson & R.E. Wycherley, *The Athenian Agora*, XIV. *The Agora of Athens*, Princeton 1972.
- Todd 2007: S. C. Todd, *A Commentary on Lysias, Speeches 1–11*, Oxford 2007.
- Traill 1975: J. S. Traill, *The Political Organization of Attica*, “Hesperia” Suppl. 14, 1975.
- van den Hoff 2009: R. van den Hoff, Herakles, *Theseus and the Athenian Treasury at Delphi*, [w:] P. Schultz & R. van den Hoff (ed.), *Structure, Image, Ornament: Architectural Sculpture in the Greek World*, Oxford 2009, s. 96–104.
- van den Hoff 2010: R. van den Hoff, *Media for Theseus, or the Different Image of the Athenian Polis-Hero*, [w:] L. Foxhall et al. (ed.), *Intentional History: Spinning Time in Ancient Greece*, Stuttgart 2010: 161–188.
- Wade-Gery 1931: H. T. Wade-Gery, *Eupatridai, Archont and Areopagus*, CQ 25, 1931 = *Essays in Greek History*, Oxford 1958, s. 88–92.
- Walker 1995: H. J. Walker, *Theseus and Athens*, New York 1995.

Webster 1972: T. B. L. Webster, *Potter and Patron in Classical Athens*, London 1972.

Theseus – Democrat (Summary)

In the late sixth century and the fifth Theseus became a popular Athenian hero. The story of his *synoikismos* of Attica was already current before Cleisthenes' new organisation of the Athenians, and was perhaps invoked as a precedent for that new organisation. Theseus as a democratic king in Euripides' *Supplikes* is unproblematic within the conventions of fifth-century tragedy, but it is remarkable that in the fourth century this came to be accepted as serious history: there are allusions in speeches early in the century, and by the time of the *Athenaion Politeia* (late 330's) a detailed account had been worked out, presumably in one of the *Atthides*. Theseus the democrat may have been invoked in debates on the *patrios politeia* at the end of the fifth century (though there is no direct evidence that he was); and the particular interest in him in the years around 340 may have been stimulated by Euphranor's painting in the Stoa of Zeus.

P. J. Rhodes, professor *emeritus* of Ancient History
at the University of Durham, UK
p.j.rhodes@durham.ac.uk